

Zitierhinweis

Wernisch, Martin: Rezension über: Joachim Bahlcke / Beate Störckuhl / Matthias Weber (eds.), *The Luther Effect in Eastern Europe. History – Culture – Memory*, Berlin / Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2017, in: *Český časopis historický*, 2021, 4, S. 889-898, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/5e0c5c9d633240bc86ac2b9347937efc>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

reformace v dalších částech světa (až po zmíněnou Ameriku) tehdejšímu pomocnému vědeckému spolupracovníku profesorky Schnabel-Schüleové, mezitím již habilitovanému Simonu Karstensovi, který tak podle všeho měl spíše vyplnit místa, jež by jinak zůstala prázdná. Svého úkolu se zhostil snažně a smí být řečeno, že i schopně, zvláště uvaží-li se rozsah stran, které směl zaplnit – ten však i v tomto případě byl notně omezený.

Reformace v regionech evropského středověkého i středozápadu

Howard LOUTHAN & Graeme MURDOCK (Eds.)

A Companion to the Reformation in Central Europe

(= Brill's Companions to the Christian Tradition, vol. 61)

Leiden – Boston, Brill 2015, XX + 484 s., ISBN 978-90-04-25527-2.

Joachim BAHLCKE – Beate STÖRTKUHL – Matthias WEBER (Hg.)

Der Luthereffekt im östlichen Europa. Geschichte – Kultur – Erinnerung

(= Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 64)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2017, 379 s., ISBN 978-3-11-050159-9.

Joachim BAHLCKE – Beate STÖRTKUHL – Matthias WEBER (Hg.)

The Luther Effect in Eastern Europe. History – Culture – Memory

(= Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 69)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2017, 379 s., ISBN 978-3-11-053767-3.

Amy Nelson BURNETT & Emidio CAMPI (Eds.)

A Companion to the Swiss Reformation

(= Brill's Companions to the Christian Tradition, vol. 72)

Leiden – Boston, Brill 2016, xix + 662 s., ISBN 978-90-04-30102-3.

Amy Nelson BURNETT – Emidio CAMPI – Martin Ernst HIRZEL – Frank MATHWIG (Hg.)

Die schweizerische Reformation. Ein Handbuch

Zürich, Theologischer Verlag 2017, 740 s., ISBN 978-3-290-17887-1.

Málo uspokojivě letmé náčrty periferních (a někdy ne pouze takových) temat jsou pochopitelnou daní za snahu obejmout v jediném svazku všechny „globální protestantismus“, při všem jejím dobrém smyslu. Počiny koncipované Rublackovou i Schnabel-Schüleovou se tedy vzájemně nijak nevyklučovaly s paralelním úsilím připravit v souvislosti s jubilejní dekadou obdobné příručky, získávající prostor užším výměrem předmětu, i pro dílčí oblasti, včetně středoevropské. O jednu z nich, „Průvodce reformací ve střední Evropě“ z řady „Brillových průvodců křesťanskou tradicí“, se dokonce již o něco dříve (vlastně k výročí husovskému) stejně jako o kapitolu v oxfordské příručce postaral Louthan, společně s před ním zmíněným Murdockem, jehož přednostním badatelským polem jsou dějiny mezinárodního „kalvinismu“, včetně maďarského.

Jak již toto souručenství napovídá, do středoevropského regionu tu jako obvykle spadají země pod někdejší habsburskou vládou – ale je nutno dodat, že tentokrát jde zároveň i o země jagellonské. Což je upřesněním v několikerém ohledu (s. 2n.), především však pro zahrnutí polsko-litevské konfederace. A region je vcelku vzato nejjasněji definovanou veličinou, zatímco k reformaci (zde opět v tradičním singuláru) se přistupuje pragmatičtěji: její pestrobarevný obraz má vyvstat z líčení látky, bez velkého úsilí o předběžné definice. Proto se také jeví podružně, kdy by vlastně měla naplno začít či být předběžně dokonána, a editoři se v této otázce nepotřebují rozhodnout. Vymezení data *ad quem* se výslovně nereflektuje, ale své vypovídá chronologická tabulka, sahající dokonce až po rok 1837. A k datu *a quo* hned na počátku zazní: „Ať již se procesy reformy datují od Saska raného 16. století či od Čech 15. století, jako zřejmé se jeví, že střední Evropa byla pro reformaci klíčovým prostředím“ (s. 2).

Měla by tedy „zaujmout ústřední místo v každé analýze evropské reformace“ (s. 8). Což se zatím v dostatečné míře neděje, i proto, že nápadně a přesvědčivě se tato skutečnost jeví právě až při bližším nahlédnutí, zatímco nadhledu z přílišné výše snadno uniká – a zahrnutí zámořských misijních polí do perspektivy reformačního bádání s sebou v tomto ohledu nese vyslovená nová risika: „Jakkoliv širší záběr zajisté představuje prospěšný vývoj, tento obrat ke globálním dějinám paradoxně znovu posílil dominantně západní a středomořský pohled na Evropu“ (s. 2). Proto také středoevropský prostor zasluhuje důraz a smí se stát koncepčním východiskem. „Je tu nepopíratelná potřeba průvodce po bádání o tomto regionu, zejména pro anglofonní publikum“ (tamtéž).

Jeho nedostatečná známost ovšem pramení i z těžké uchopitelnosti, dané nepřehledností. „Jako celek je svazek určen k poskytnutí poučení o velmi složité

náboženské topografii střední Evropy“ (s. 7). A snaží se tuto složitost, složitost plurality, přiblížit jako moment, který je na ní obzvláště zajímavý a cenný. „Tato příručka nabízí zhuštěný popis mnohotvárných křesťanských kultur tohoto regionu a uvažuje o střední Evropě jakožto o aréně různorodosti a vzájemné výměny“ (s. 3); „pokoušíme se umožnit plnější a bohatší porozumění raně novověkého křesťanství analýsou rozmanitosti odpovědí na volání po reformě církve.“ (s. 6).

Přímý a přednostní zřetel k pluralitě a interakci v prostředí, kde protestanté nikdy nebyli sami mezi sebou, ovšem vede i k zahrnutí veškerých křesťanských konfesí. I bez většího hloubání o pojmu „katolické reformace“; v tomto ohledu se naopak výslovně proklamuje terminologická inklusivita a volnost (s. 195). Zato jsou ale tentokrát bráni do úvahy i pravoslavní. „Reformace je v tomto svazku analysována různými způsoby jako řada vzájemně souvisejících duchovních, sociálních, kulturních a politických procesů, jež zasáhly katolickou, protestantskou i pravoslavnou Evropu“ (s. 1).

Zde se ovšem programový prvek již opět pojí s praktickým zvládnutím možností i mezi kolektivního díla svého druhu. „Některé kapitoly se zaměřují více na vývoj církví, zatímco jiné reformu pojednávají jako širší politické, sociální a kulturní hnutí. Rozdíly stylu, důrazu a metodologie zčásti odrážejí rozličná zakončení přispěvatelů tohoto svazku“ (s. 6). A ta jsou opravdu značně rozmanitá, opět počínaje hned geografickým hlediskem. Společnost celkem dvaceti tří autorů místy svého původu a působení středoevropský prostor dalece přesahuje, i on je v ní však reprezentován ve své vlastní pestrosti.

České badatele zastoupil Václav Bůžek, pojednávající o roli šlechty netoliko, ale přece jen převážně zdejší. Jeho příspěvek pak doplňuje jmenovitě výklad o „Bibliích a knihách“, jehož sepsání v české části připadlo na Louthana (vedle spoluautorství úvodu a oddílu o kardinálu Hosiovi v oddílu o „Katolických reformátorech“), jakož také výrazné české motivy ve statí o „toleranci a intoleranci“, jíž se ujal Murdock spolu s Laurou Lisy-Wagnerovou, docentkou historie na státní universitě v San Franciscu (mj. autorkou monografie o „Islámu, křesťanství a utváření české identity“ *v zrcadle cestopisných zpráv tuzemských autorů o Orientu*).¹³ Nechybí ovšem ani samostatná přehledová kapitola o zemích Koruny, jíž ale její autor, odborný asistent historie z bostonské university Phillip Haberkern (paralelně

13 Laura LISY-WAGNER, *Islam, Christianity, and the Making of Czech Identity, 1453 – 1683*, Farnham 2013.

dokončující knihu o Husově památce v reformaci)¹⁴, dal zřetelnou thematickou osu eklesiologické debaty a odvinul ji podle této červené nitě.

A český příklad vcelku postačí, aby učinil názornějším, jakým způsobem „Průvodce“ sestavil svůj mosaikovitý obraz celku. Podíl více autorů na některých článcích, pro tento svazek příznačnější než pro „Oxfordskou příručku“, koresponduje se snahou o souhled, v němž se historicky koexistující prostředí pronikají i v dějepisném podání (přes hranice nacionálně zúžených pohledů, jak se tu opakovaně zdůrazňuje). O přibližnou thematickou úplnost se ovšem „Průvodce“ snaží ještě méně než „Příručka“; z velké míry se spokojuje s dílčími sondami. Editoři výslovně připouštějí, že „řadě relevantních námětů se zde nedostává dostatečné pozornosti“ (s. 7) – dovolávajíc se oně polehčující okolnosti, že leccos dosud není přesvědčivě probádáno.

Uspořádání jednotlivých statí je celkem důmyslné, ač ne zcela zřetelné na první pohled, neboť celý svazek je rozdělen pouze do dvou hlavních částí, o „Kontextech a konfesích“ a „Komunitách a komunikaci“; úvod však i v tomto ohledu napoví víc (s. 6n.). V první části za ním následují čtyři přehledy reformačních dějin v užších geografických celcích, ale také čtyři příspěvky, jež se věnují směrům konfesijským – a mezi nimi jako předěl úvaha polské autorky Natalie Nowakowské, tehdejší vědecké pracovnice, nyní již profesorky evropských dějin na oxfordské universitě, o nadále nerozřešené hádance „Reformy před reformou“, v níž opět figurují i čeští utrakvisté, spolu s erasmíany a dalšími reformními proudy pozdního středověku (k tomu viz s. 6n.). Druhá část pak sestává z thematických průřezů, jež se dají přiřadit ke třem okruhům: týkají se problematiky sociální kontroly a disciplinace, nástrojů, jimiž se reformace šířila, a „dynamiky vzájemných vztahů náboženských komunit“ (s. 7).

Celkem vzato, svazek je rozhodně poučný, jak tím, co říká, tak tím, co vynechává; méně jako uvedení do dějin jednotlivých zemí, více pro podnětění úvah o jejich zasazení do společného většího prostoru. Alespoň kapitolu o „Visuálních kulturách“ provázejí také příslušné ilustrace. Kusý i jinými vadami zatížený je žel rejstřík (mj. ztotožňující Litomyšl a Leitmeritz, oproti správnějšímu řazení v úvodní komparativní tabulce místních jmen v téměř svazku).

Ani brillovský „Průvodce“ ovšem není zcela bez srovnání. K němu vybízí jmenovitě jen o málo mladší, právě k vyvrcholení jubilejního vzpomínání vydané dílo, přichystané pro změnu opět nikoli zámořskými, ale kontinentálně-evropskými

14 Phillip HABERKERN, *Patron Saint and Prophet. Jan Hus in the Bohemian and German Reformations*, New York 2016.

editorů a včleněné do řady „Spisů Spolkového institutu pro kulturu a dějiny Němců na východní straně Evropy (Bundesinstitut für Kultur und Geschichte im östlichen Europa)“. Tento ústav se sídlem v Oldenburgu zastoupil v redakčním týmu jeho ředitel, titulární prof. Matthias Weber, a docentka Beate Störckuhl (svým zaměřením historička umění), ve spojení s profesorem dějin raného novověku na universitě ve Stuttgartu Joachimem Bahlckem. Prvotní podoba knihy je tedy logicky německá, i ona však byla paralelně vydána též v anglické mutaci, aby mohla zasáhnout širší okruh potenciálních čtenářů (anglická verze je i podkladem této zprávy, dále se odkazuje k jejímu stránkování).

Styčných bodů vůči „Průvodci“ je i jinak mnoho, nechybějí však ani nápadné rozdíly. Základním zůstává, že mladší publikace nebyla koncipována jako příručka, ale jako konferenční sborník. Rozumí se, že jde v zásadě o její nevýhodu, jakkoliv výbor přispěvatelů a temat nemusel v obou případech probíhat zcela odlišně. Přesto méně evokuje kolektivní monografii a více na ní ulpívá zrádná všehochuť volně pospojovaných miscelaneí. Tento dojem je mocně zvýrazněn rozhodnutím vydavatelů, jež vzbudilo opakované politování recesentů, totiž svazek neoparřit rozsáhlejším úvodem, který by jej představil jako celek, sepatý společnými východisky a záměry – na rozdíl od „Průvodce“, u něhož jistě podpořil dojem základní koherence, jež by jinak z faktické podoby jednotlivých kapitol také zdaleka vždy nevyplynul.

Příliš pevné opěrné body v tomto smyslu neposkytuje ani titul, „Lutherův efekt ve východní Evropě“. Jak vysvětluje stručná, jednostránková předmluva (s. 9), ve své první části tento název odkazuje opět hlavně ke způsobu, jímž sborník vznikl – konkrétně totiž z konference, doprovázející přípravu jedné z jubilejních „národních“ výstav, konané „Německým historickým museem“ v Berlíně pod tímž „plakativním“ názvem (s podtitulem: „500 let protestantismu ve světě“). Geografický dovětek pak jmenovitě v anglické verzi může působit téměř zavádějícím dojmem. Nakolik je odvozen od názvu oldenburského institutu, v němčině ještě smí vyznít dostatečně určitě, označuje končiny za východní hranici Německa; jemný rozdíl mezi „*östliches Europa*“ a „*Osteuropa*“ však v angličtině zaniká, a může se zdát, že se míří až kamsi po Kazachstán. Přitom je uvnitř svazku ve skutečnosti pojednáván region z velké části totožný se „střední Evropou“ brillovského „Průvodce“; ba v jistém smyslu dokonce o něco užší, neboť na jedné straně se příležitostně vyhlíží i do Pobaltí, ale na druhé zůstávají stranou rakouské spolkové země.

V tomto světle se termín „východní Evropa“ obrací dokonce spíše k obecnému povědomí laické veřejnosti – nakolik pro ně stále ještě označuje

někdejší „sovětský blok“, k němuž Rakousko mělo štěstí nepatřit. Předmluva také připomíná (hned v prvním odstavci), že historické povědomí se do značné míry odvrátilo od prostoru za „železnou oponou“. Zapomnění však hrozí pokrýt souvislosti, jež i původci „Lutherova efektu ve východní Evropě“ považují za podobně zajímavé, důležité a hodné připomenutí jako tvůrci „Brillova průvodce“. A studie, které shromáždili, je navzdory uvedené nevýhodě rozhodně vždy neevokují s menším zdarem.

Porovnání obou svazků může naopak připomenout prostou skutečnost, že jakkoliv pohled z odstupu bývá prospěšný, zvláště pokud se pojí s platnou, nikoli jen impresionistickou komparací, vzdálenosti všeho druhu působivají též jako bariéry, jež přístup k „exotickým“ látkám ztěžují sice nikoli nepřekonatelně, ale víceméně úměrně svému narůstání. Větší kulturní blízkost bývá naopak přirozenou poznávací výhodou, třebaže jen relativní a ne vždy stejně dobře využitou (i v případech, jimiž se obíráme). Mezi dvaceti čtyřmi autory třiadvaceti příspěvků jsou ostatně, podobně jako u „Průvodce“, hojně zastoupeni odborníci pocházející přímo z pojednávaných zemí. Konkrétně z Polska, Maďarska, Rumunska, Litvy, Estonska – a v osobě Evy Kowalské, pracovnice Historického ústavu SAV, také ze Slovenska.

Čech se tentokrát neúčastnil žádný, zato však němečtí bohemisté z nejzdatnějších: vedle spolueditora Bahlekeho, představivšího fenomén pašování evangelických knih (netoliko do českých zemí), je jakožto takového třeba zmínit alespoň ještě emeritního ředitele lipského Institutu pro dějiny a kulturu východní Evropy, Winfrieda Eberharda, který se ujal delšího srovnávacího přehledu reformačního usilování v celém regionu, kde se v těchto snahách příznačně protínaly rovina (multi)konfesijní i stavovská – kapitoly tím významnější, že na sebe alespoň do určité, byť omezené míry přebírá tíži jinak chybějícího sklenujícího uvedení.

Statě, které po ní následují, různého rozsahu, měřítka i zaměření, ale opakovaně vykazující prospěšnou snahu o přeshraniční srovnání, jsou s volnou přibližností rozčleněny do pěti částí, nadepsaných hesly „Konkurence a tolerance“, „Říše, země a regiony“, „Přenos idejí a vědění“, „Architektura a vizuální média“ a „Recepce a vzpomínání“. Vlastně o něco přehledněji, byť v hrubším rastru, však členění svazku vyznačuje už jeho podtitul: „Dějiny – Kultura – Paměť“. Vstupní statě jsou silně akcentovány politicko-dějinně, v prostředních se důraz přenáší na historii kulturní, a v závěru dochází až k jistému skoku od dějin reformační doby k jejich dozvukům, někdy i hodně vzdáleným, víceméně za hranicemi raného novověku až po současnost (ani tady nechybí bohemikum, z pera Martina Zückerta, pracovníka mnichovského institutu „*Collegium Carolinum*“).

Z pohledu nejednoho pozorovatele se před césurou, oddělující „Kulturu“ od „Paměti“, nachází i jakýsi kulminační bod celku, představovaný kapitolami o architektuře a vizuálním umění. Ty jsou vskutku velmi zajímavé a informačně bohaté, hodny pera povolaných znalců, řečený dojem ovšem souvisí i s dalším momentem, který je pro knihu příznačný: právě čtvrtá část z pochopitelných důvodů optimálně využívá možností, daných rozhodnutím vydavatelů vypravit svazek jako obrazový, s mimořádně bohatým, barevným ilustračním doprovodem, navíc na pozadí velkoformátových listů. A pro českého čtenáře je v této souvislosti koneckonců výhodou, že se tu dostávají do popředí jiné končiny než jeho vlast, a proto také množství materiálu z tuzemského hlediska neokoukaného a tím poučnějšího (od kostelů v Pobaltí po liturgická roucha užívaná u Sedmihradských Sasů). I když interiér evangelického salvátorského kostela v Praze se i v této společnosti také vyjímá dobře. Zatímco čeština i v tomto sborníku místy přece jen trochu utrpěla, a také zde tiskářský šotek či ký jiný čert projevil nepřítel zrovna vůči Litomyšli, z níž se stala Lytomišl (s. 154 i v rejstříku s. 376, tam ovšem se správným německým ekvivalentem).

Evropský středovýchod však není jedinou oblastí, jíž byla obdobným způsobem věnována speciální pozornost. A jakkoliv má z hlediska toho, kdo v ní je situován, přednostní význam, neměl by pominout ještě alespoň druhou všeobecně uznanou „vlast“ či „epicentrum“ reformace vedle Německa, s neméně velkým mezinárodním vyzářováním, totiž Švýcarsko. Tím spíše, že právě „Švýcarské reformaci“ byla u příležitosti velkého jubilea věnována příručka velmi kvalitní.

Její původní, anglická verze, vyšla ve stejné řadě „Průvodců“ nakladatelství *Brill* jako onen věnovaný střední Evropě. Ale přičiněním Švýcarského evangelického církevního svazu a s ním spjatých sponsorů, jakož také bernských redaktorů Martina Ernsta Hirzela a Franka Mathwiga i jejich spolupracovníků, vznikla vbrzku, ještě v hlavním jubilejním roce, u jiného nakladatele také německá verze. A při příležitosti nového vydání pisatelé své texty porůznu i vylepšili (srovnej s. 11); také proto se následující odkazy vztahují k ní.

Větší část čtrnácti autorů ostatně k zemi, jíž se kniha týká bezprostředně, sama přísluší, včetně jednoho z editorů, Emidia Campiho – rodem sice Itala (a nositele doktorátu z pražské Komenského evangelické bohoslovecké fakulty), ale ve Švýcarsku naturalisovaného za dlouhá léta, kdy působil na universitě v Curychu, naposledy jako profesor církevních dějin a dějin dogmatu od reformačního věku po současnost a ředitel tamního Institutu pro švýcarské reformační dějiny. Spolu s ním ovšem práce na příručce řídila také Amy Nelson

Burnettová, profesorka historie z Nebraské university v Lincolnu, zastupující druhou, početně menší, ale neméně výrazně zúčastněnou skupinu, renomovaných badatelů amerických (do třetice doplněnou už jen párem jmen německých). Podíl historiků církevních a světských je ostatně vzorně vyvážený, půl na půl, nejen u editorů, ale u všech autorů.

Jejich relativně menší souhrnný počet, ve srovnání s předchozími příklady, výběr uváženě užší – a přitom ne úzký – přišel k dobru prostoru přidělenému jednotlivým kapitolám, aniž by tím utrpěla snaha podat tentokrát obraz kompletnější, méně roztržité, i proporčně co možná vyvážený. Tomuto úsilí ovšem vyšel vstříc i stav pramenů a jejich zpracovanosti. Ten je vcelku lepší než v končinách, kde je do reformační minulosti zapotřebí podnikat někdy až „archeologické“ výpravy za zpřetrhanými nitěmi. Ani tak ale nemohlo jít o dílo snadné, a vysoce spolehlivá znalost primárních pramenů i sekundární literatury, o níž se opírá, není „samozřejmá“.

S věcnou důkladností přistoupili editoři také k uvedení do knihy, zařazenému jako první stať vstupní části, nadepsané „Pozadí“. Není sice příliš dlouhé, i tak ale zřetelně črtá jak stav bádání, do něhož příručka vstupuje, tak i to, co bude v systematické výstavbě následovat na dalších stranách. Záměrem je „vykreslit komplexní transformační procesy švýcarské reformace od difusního hnutí ke konsolidovanému církevnímu společenství s dobře definovanými články víry i praktikami. Chodem tohoto procesu vznikla svěbytná švýcarská reformovaná kultura“ (s. 26). Již v těchto větech zaznívají i momenty, na něž je kladen důraz inovativní, neboť mají doplnit a vyrovnat dříve převládající přístupy k látce, nakolik byla pojednávána ve srovnatelném měřítku. Editoři výslovně sledují tři: význam pozdně středověkých konstelací, z nichž i švýcarská reformace vyšla, zahrnutí všech částí, z nichž sestával tehdejší složitě složený celek Spříseženstva, a konečně zřetel ke konkrétním, dlouhodoběji trvajícím výsledkům zmíněného procesu (srovnej s. 22–26).

Proto následuje nejprve, pod stejnou hlavičkou, důkladné vyličení „Švýcarského spříseženstva před reformací“ – jak v jeho politické struktuře, tak v náboženském kvasu, jímž procházelo. Již tehdy totiž byl položen základ a byla přítomna většina prvků rozhodující váhy, s nimiž se spojí účinek Lutherova vystoupení: „Silný vliv Erasmova humanismu, rychlé rozšíření Lutherových děl, dlouhá tradice samosprávy členů Spříseženstva, vyvážené mocenské poměry uvnitř měst a náboženská autonomie mnohých venkovských obcí daly reformaci na území Švýcarska jiný profil než ve Svaté říši římské na jedné straně i na Britských ostrovech, v Nizozemí, Skandinávii či středovýchodní Evropě na straně druhé“ (s. 17).

Druhá, nejdelší část spisu, představující jeho jádro i podle prostého nadpisu „Reformace“, sleduje její průběh ve variabilitě místních podmínek, postupujíc od velkých měst přes venkovské provincie po území propojené s konfederací tehdy teprve spojeneckými smlouvami – a ukazuje tak sice zároveň i provázanost dění v celém onom pestrém prostoru, nicméně důraz přece jen leží na rozmanitosti: „V rozdílných kapitolách příručky se prokazuje velký vliv politických, zeměpisných a hospodářských specifík jednotlivých oblastí na reformační hnutí“ (s. 23). Zahrnuty jsou zde i pokusy o reformaci, jež na některých místech ztroskotaly, a celou část uzavírá důkladný výklad o novokřtěncích, jejichž hnutí švýcarské území prostoupilo výhradně v podobě diaspory, tj. rozptýlené menšiny, nicméně působící jako významný faktor dynamiky obecného dění.

Kultuře, jež z reformace vzešla, se věnuje samostatná část o „Účincích“ a proměnách, načrtnutých ve vybraných oblastech, sahajících v širokém rejstříku od theologie specifického profilu přes vnější formy církevního života k rovinám politickým, obecním, školským i rodinným. Na závěr této části se pojednává i o třes soudržnosti Spříseženstva, k němuž vedlo vnitřní konfesijní rozdělení, a hledání jeho nového tmelu, v kontextu specifické politické struktury, jež se s náboženským zaměřením vzájemně ovlivňovala – a to po rok 1618. Neboť i editoři „Švýcarské reformace“ se výslovně znají k „dlouhé reformaci“ (s. 22), o níž ovšem fakticky uvažují s uměřeností, již je snadné adaptovat (zajisté i z hlediska českých dějin).

Všechny části knihy provázejí barevné ilustrace, které také v tomto případě opět jednou stojí za výslovnou zmínku. Nejsou sice tak zvýrazněné jako v „Lutherově efektu“, ale zůstávají dosti bohaté a hlavně ve svém úhrnu netuctové.

Záměr podat komplexním a přesto pokud možno přehledným způsobem obraz úplný, a přesto nezjednodušený, se vesměs vydařil velmi přesvědčivě, takže příručka by celkem vzato mohla posloužit až jako vzor – třebaže tím samozřejmě nemá být řečeno, že by se leccos nedalo porůznu uskutečnit ještě jinak a v tom či onom ohledu možná i lépe. Zejména by pochopitelně bylo možné ještě mnohé doplnit: nad vytčený rozměr knihy, ale ne nad její thematický rámec.

Z příležitostných námětů, které v tomto směru mezitím skutečně zazněly, lze jako zvlášť závažnou klasifikovat pochybnost nad rozhodnutím nevěnovat samostatnou kapitolu reformaci v Ženevě, jen částečně nahrazenou výkladem o vzájemných napětích a vyjednáváních francouzsky mluvících spojenců s tehdejšími kantony. Tato volba byla sice srozumitelně odůvodněna i oprávněna jakožto korektura dřívějšího sklonu stavět ženevskou reformaci do středobodu v míře, která zatemňovala samostatný význam i ráz toho, co se skutečně odehrávalo

přímo na půdě tehdejšího Švýcarska, navzdory skutečnosti, že ženevská obec k němu v plném smyslu slova nepatřila a reformovala se i v pozdnější časové fázi (srovnej s. 18). Mezi historiky ovšem tak disproportionální pohled již snad přece jen nepřevládá, a protože „kalvinismus“ svého významu a vlivu, mezinárodního i pronikajícího dovnitř Švýcarska, dosáhl stále ještě v období příručkou pojednáváním, především ve třetí části, jeho výraznější zahrnutí by také šlo dobře odůvodnit. Nicméně je pravda, že k němu i tak existuje bohatá recentní literatura, jíž lze „Švýcarskou reformaci“ doplnit, sama jí však bude doplněna excelentně.

Lexika a atlasy

Derek R. NELSON – Paul R. HINLICKY (Eds.)

The Oxford Encyclopedia of Martin Luther I–III

Oxford – New York, Oxford University Press 2017, dohromady xxx + 2145 s., ISBN 9780190461843.

Markus HEIN – Armin KOHNLE (Hg.)

Reformationsatlas. Die Reformation in Mitteldeutschland

Wettin-Löbejün OT Döbel, Janos Stekovics 2018, 212 s., ISBN 978-3-89923-384-1.

Vedle monografií a příruček je třeba alespoň stručněji zmínit také pomůcky dalších typů, jichž v souvislosti s jubileem přibýlo. V oblasti lexik by bylo možné uvést celou řádku titulů, i kdybychom se spokojili pouze s těmi, které se pojí k samotnému Lutherovi, a některé z nich by byly notně rozsáhlé. Jako příklad zdařilého slovníku tohoto druhu, široce koncipovaného, obsažného, nicméně stále ještě příručního, a proto také relativně dostupného, snad ale postačí jmenovat lexikon, připravený za účasti početných mezinárodních badatelů pod vedením Volkera Leppina a Gury Schneider-Ludorffové, profesorky církevních dějin a dějin dogmatu a theologie na vysoké theologické škole luterské evangelické církve Bavorska v Neuendettelsau (Augustaně).¹⁵

A jinak se krátce pozastavme už jen u thematicky příbuzného podniku, který je však protipólem předešlého, nakolik schůdnou střední cestu nehledal, ohromuje naopak právě svými rozměry: u „Oxfordské badatelské encyklopedie Martina Luthera“, na níž pracoval tým vedený hlavními editory Derekem A. Nelsonem,

15 Volker LEPPIN – Gura SCHNEIDER-LUDORFF (ed.), *Das Luther-Lexikon*, Regensburg 2015.